לצאת בלילה מהרה למרחק. ואסרו לומר דבר פלוני אעשה למחר, או סחורה פלונית אקנה למחר (טור בשם ירושלמי &), וכן כל כיוצא בזה.

והנה עד הנה דברתי מן קצת המצות, מה שאנו רואים שבני האדם נכשלים בהם על הרוב, ומאלה נלמד לכל שאר הלאוין, שאין לך איסור שאין לו ענפים ופרטים, מהם חמורים ומהם קלים, ומי שרוצה להיות נקי, צריך שיהיה נקי מכולם וטהור מכולם. וכבר אמרו ז"ל (שיר השירים רבה ו &) שניך כעדר הרחלים, מה רחל זו צנועה, כך היו ישראל צנועים וכשרים במלחמת מדין. רב הונא בשם רב אחא, אמר שלא הקדים אחד מהם תפילין של ראש לתפילין של יד, שאילו הקדים אחד, לא היה משה משבחן, ולא היו יוצאים משם בשלום. וכן אמרו בירושלמי (&) המספר בין ישתבח ליוצר, עבירה היא בידו, וחוזר עליה מעורכי המלחמה, הרי לך עד היכן צריך להגיע הדקדוק והנקיות האמיתי במעשים.

הנה, כמו שצריך נקיות במעשים, כך צריך נקיות במדות. וכמעט שיותר קשה הוא הנקיות במדות, ממה שהוא במעשים. כי הטבע פועל במדות יותר ממה שהוא פועל במעשים, יען המזג והתכונה, הם או מסייעים או מתנגדים גדולים להם, וכל מלחמה שהיא נגד נטיית הטבע, מלחמה חזקה היא. והוא מה שפרשו במאמרם ז"ל (אבות פ"ד &) איזהו גבור הכובש את יצרו.

והנה המדות הן רבות, כי כפי כל הפעולות ששייכים לאדם בעולם, כמו כן מדותיהן שאחריהן הוא נמשך בפעולותיו. אמנם, כמו שדברנו במצות שהיה הצורך להנקות בם יותר, דהיינו ממה שרגילות בני האדם ליכשל. כן נדבר במדות הראשיות באריכות עיון יותר, מפני רגילותנו בם. והם: הגאוה הכעס, הקנאה והתאוה, הן כל אלה מדות רעות אשר רעתם ניכרת ומפורסמת, אין צריך לה ראיות, כי הנה רעות בעצמן ורעות בתולדותיהן, כי כולן חוץ משורת השכל והחכמה, וכל אחת כדאי לעצמה להביא את האדם אל עבירות חמורות.

על הגאוה מקרא מלא מזהיר ואומר (דברים ח &) ורם לבבך ושכחת את ה' אלקיך. על הכעס אמרו ז"ל (&) כל הכועס יהיה בעיניך כאלו עובד עבודה זרה. על הקנאה והתאוה שנינו בהדיא (אבות פ"ד &) הקנאה והתאוה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם. אמנם העיון המצטרך בם, הוא להמלט מהם ומכל ענפיהם, כי כולם כאחד סורי הגפן נכריה.

ונתחיל לדבר בם ראשון ראשון: הנה כלל ענין הגאוה, הוא זה שהאדם מחשיב עצמו בעצמו[129], ובלבבו ידמה כי לו נאוה תהלה. ואמנם זה יכול לימשך מסברות רבות מתחלפות, כי יש מי שיחשיב עצמו בעל שכל, ויש מי שיחשיב עצמו נאה, ויש שיחשיב עצמו נכבד, ויש שיחשיב עצמו גדול, ויש שיחשיב עצמו חכם. כללו של דבר, כל אחד מן הדברים הטובים שבעולם, אם יחשוב האדם שישנה בו, הרי הוא מסוכן מיד ליפול בשחת זה של גאוה. אך, אחרי שקבע האדם בלבו, היותו חשוב וראוי לתהלה, לא תהיה התולדה היוצאת מן המחשבה הזאת אחת בלבד, אלא תולדות רבות ומשונות תצאנה ממנה, ואפילו הפכיות נמצא בהן, ונולדות מסבה אחת, ושתיהן לדבר אחד מתכונות.

הנה ימצא גאה אחד שיחשוב בלבו, שכיון שהוא ראוי לתהלה, והוא מיוחד ורשום במעלתו כפי מחשבתו, ראוי לו גם כן שיתנהג בדרך מיוחד, ורשום בכבוד רב, בין בלכתו, בין בשבתו, בין בקומו, בדיבורו, ובכל מעשיו. לא ילך אלא בנחת גדול, עקבו

- מאיר המסילה -

[129] עי' אור יחזקאל (תורה ודעת רכו) היינו שיש בו משהו, ועיי' (שם דרכי העבודה ריד): כל מי שחושב שיש בו איזה מלעה מן המעלות, הרי זה בעל גואה, אמנם כל דברי הלוצאטו הם במי שבאמת יש בו מעלה פלוני, וסובר כי לו נאוה תהלה עבורה מעלתו, אמנם יש גאוה הגרועה מכל אלו והוא מי שמתגאה ואין בו כל מעלה.

בצד גודלו, לא ישב אלא אפרקדן, לא יקום אלא מעט מעט כנחש, לא ידבר עם הכל אלא עם נכבדי העם, וגם ביניהם לא ידבר אלא מאמרים קצרים כמאמרי התרפים, וכל שאר מעשיו בתנועותיו בפעולותיו במאכלו ובמשתיו במלבושיו ובכל דרכיו, יתנהג בכבדות גדול, כאילו כל בשרו עופרת, וכל עצמיו אבן או חול.

וימצא גאה, אחר שיחשוב שלפי שהוא ראוי לתהלה ורב המעלות, צריך שיהיה מרגיז הארץ, ושהכל ירעשו מפניו, כי לא יאות שיהרסו בני האדם לדבר עמו ולבקש ממנו דבר. ואם יעפילו לעלות אליו, יבהלם בקולו וברוח שפתיו, יהומם בענות להם עזות, ופניו זועפות בכל עת ובכל שעה.

ויש גאה אחר שיחשוב בלבו, שכבר הוא כל כך גדול ומכובד, עד שאי אפשר לכבוד שיתפרש ממנו, ואינו צריך לו כלל, ולהראות הדבר הזה, יעשה מעשים כמעשה העניו, ויפריז על מדותיו להראות שפלות גדול וענוה עד אין חקר, ולבו מתנשא בקרבו לאמר אני כל כך רם וכל כך נכבד, שכבר איני צריך לכבוד, ואין לי אלא לוותר עליו שכבר רב הוא אצלי.

וימצא גאה אחר שרוצה להיות נרשם הרבה במעלותיו, ולהתיחד בדרכיו, עד שלא די לו שיהללוהו כל העולם על המעלות אשר הוא חושב שיש בו, אלא שרוצה שעוד ירבו להוסיף בתהלתו שהוא העניו שבענוים. ונמצא זה מתגאה בענוותו, ורוצה בכבוד על מה שמראה עצמו בורח ממנו. והנה גאה כזה ישים עצמו תחת קטנים ממנו הרבה, או תחת נבזים שבעם, שיחשוב להראות בזה תכלית הענוה. וכבר לא ירצה בשום תואר מתוארי הגדולה, וימאן בכל העילויים, ולבו אומר בקרבו, אין חכם ועניו כמוני בכל הארץ.

ואמנם גאים כאלה, אף על פי שלכאורה מראים עצמם ענוים, לא יבצרו מכשולות להם, שבלי ידיעתם תהיה מתגלית גאותם כלהבה היוצאת מבין החרסים. וכבר משלו חכמים ז"ל (מדרש רבא קרח &) משל לבית מלא תבן, והיה בבית חורין, והיה התבן נכנס בהם. לאחר ימים התחיל אותו התבן שהיה בתוך אותם החורין יוצא, ידעו הכל כי היה אותו הבית של תבן. כן הדבר הזה, שלא יוכלו תמיד להסתיר את עצמם, ומחשבתם הרעה תהיה ניכרת מתוך מעשיהם, אך דרכיהם הם בענוה פסולה ושפלות [מרומה] (מדמה).

וימצאו גאים אחרים, שתשאר גאותם קבורה בלבם, לא יוציאוה אל המעשה, אבל יחשבו בלבבם שכבר הם חכמים גדולים יודעי הדברים לאמיתם, ושלא רבים יחכמו כמוהם, על כן לא ישיתו לב אל דברי זולתם, בחשבם כי מה שקשה עליהם, לא יהיה נקל לאחרים, ומה ששכלם מראה להם, כל כך ברור הוא וכל כך פשוט עד שלא יחושו לדברי החולקים עליהם, אם ראשונים ואם אחרונים, וספק אין אצלם על סברתם.

כל אלה תולדות הגאוה המשיבה החכמים אחור, ודעתם מסכלת מסירה לב ראשי החכמה. ואף כי תלמידים שלא שמשו כל צרכם, שכמעט שנפקחו עיניהם, כבר חכמי החכמים שוים להם בלבם, ועל כולם נאמר (משלי טז &) תועבת ה' כל גבה לב. ומכולם צריך שינקה הרוצה במדת הנקיות, וידע ויבין, כי אין הגאוה אלא עורון ממש, אשר אין שכל האדם רואה חסרונותיו, ומכיר פחיתותו. שאלו היה יכול לראות והיה מכיר האמת, היה סר ומתרחק מכל הדרכים הרעים והמקולקלים האלה הרחק גדול. ועוד נדבר מזה בסיעתא דשמיא בבואנו אל מדת הענוה, אשר מפני הקושי הגדול שיש בהשגתה, הושמה בדברי רבי פנחס מן האחרונות.

ונדבר עתה מן הכעס. הנה יש הרגזן שאמרו עליו כל הכועס כאלו עובד עבודה זרה (שבת קה ע"ב), והוא הנכעס על כל דבר שיעשו נגד רצונו, ומתמלא[130] חימה עד שכבר לבו בל עמו ועצתו נבערה. והנה איש כזה כדאי להחריב עולם מלא, אם יהיה יכולת בידו, כי אין השכל שולט בו כלל, והוא סר טעם ממש ככל החיות הטורפות, ועליו נאמר (איוב יח &) טורף נפשו באפו הלמענך תעזב ארץ, והוא קל ודאי לעבור [על] (כל) מיני עבירות שבעולם, אם המתו תביאהו להם, כי כבר אין לו מניע אחר אלא כעסו, ואל אשר יביאהו ילך.

ויש כעסן רחוק מזה, והוא שלא על כל דבר אשר יבואהו שלא כרצונו אם קטן ואם גדול יבער אפו, אך בהגיעו להרגיז, ירגז ויכעס כעס גדול, והוא שקראוהו חכמים ז"ל (אבות פ"ה &) קשה לכעוס וקשה לרצות, וגם זה רע ודאי, כי כבר יכולה לצאת תקלה רבה מתחת ידו בזמן הכעס. ואחרי כן לא יוכל לתקן את אשר עוותו, ויש כעסן פחות מזה, שלא יכעס על נקלה, ואפילו כשיגיע לכעס יהיה כעסו כעס קטן, ולא יסור מדרכי השכל, אך עודנו ישמור עברתו. והנה זה רחוק מן ההפסד יותר מן הראשונים שזכרנו, ואף גם זאת, ודאי שלא הגיע להיות נקי, כי אפילו זהיר איננו עדין, כי עד שהכעס עושה בו רושם, לא יצא מכלל כעסן.

ויש עוד פחות מזה, והוא שקשה לכעוס וכעסו לא להשחית ולא לכלה, אלא כעס מעט, וכמה זעמו רגע ולא יותר, דהיינו משעה שהכעס מתעורר בו בטבע, עד שגם התבונה תתעורר כנגדו, והוא מה שאמרו חכמים ז"ל (שם &) קשה לכעוס ונוח לרצות הנה זה חלק טוב ודאי, כי טבע האדם מתעורר לכעס, ואם הוא מתגבר עליו, שאפילו בשעת הכעס עצמו לא יבער הרבה, ומתגבר עליו שאפילו אותו הכעס הקל לא יעמוד בו זמן גדול אלא יעבור וילך, ודאי שראוי לשבח הוא. ואמרו ז"ל (חולין פט &) תולה ארץ על בלימה, אין העולם מתקיים אלא בשביל מי שבולם פיו בשעת מריבה. והיינו שכבר נתעורר טבעו בכעס, והוא בהתגברותו בולם פיו. אמנם מדתו של הלל הזקן עולה על כל אלה, שכבר לא היה מקפיד על שום דבר, ואפילו התעוררות של כעס לא נעשה בו (שבת לא &), זה הוא ודאי הנקי מן הכעס מכל וכל. והנה אפילו לדבר מצוה הזהירונו ז"ל (שבת לד &) שלא לכעוס, ואפילו הרב על תלמידו והאב על בנו, ולא שלא ייסרם, אלא ייסרם וייסרם, אך מבלי כעס, כי אם להדריך אותם בדרך הישרה. והכעס שיראה להם יהיה כעס הפנים לא כעס הלב[131]. ואמר שלמה (קהלת ז &) אל תבהל ברוחך לכעוס וגו', ואומר (איוב ה &) כי לאויל יהרג כעס, ואמרו ז"ל (עירובין סה &) בשלשה דברים האדם ניכר בכוסו בכיסו ובכעסו.

הקנאה גם היא אינה אלא חסרון ידיעה וסכלות, כי אין המקנא מרויח כלום לעצמו, וגם לא מפסיד למי שהוא מתקנא בו, ואינו אלא מפסיד לעצמו, וכמאמר הכתוב שזכרתי (איוב ה &) ופותה תמית קנאה. ואמנם יש מי שסכלותו רבה כל כך, עד שאם יראה לחבירו איזה טובה יתעשש בעצמו, וידאג ויצטער, עד שאפילו הטובות שבידו לא יהנוהו, מצער מה שהוא רואה ביד חברו. והוא מה שאמר עליו החכם (משלי יד &) ורקב עצמות קנאה.

- מאיר המסילה -

[130] הכעסן אינו נתון לשליטת השכל והוא מוציא חוצה את מדותיו הרעות ממילא הוא גם מסוגל לעשות דברים גרועים ביותר (שפתי חיים מדות ועבודת ה' ח"א ריט).

[131] עי' עלי שור ח"ב רכג: הרש"ז מקלם היה לו בגד מיוחד שלבש אותו רק בשעה שהיה צריך להראות כעס, והר' ישראל סלאנטר היתה קבלה להמתין שעה אחת עד שיראה את הכעס.

אמנם יש אחרים שאינם מצטערים וכואבים כל כך, אף על פי כן ירגישו בעצמם איזה צער, ולפחות יתקרר רוחם בראותם אחד עולה איזה מעלה יתירה, אם לא יהיה מאוהביו היותר דבקים לו, כל שכן אם מאותם אשר אין לו אהבה רבה עמו הוא, כל שכן אם יהיה גר מארץ אחרת, ותראה שבפיהם אפשר שיאמרו דברים כשמחים או מודים על טובתו אך לבם [רעה] (רפה) בקרבם. והוא דבר יארע על הרוב, ברוב בני האדם, כי אף על פי שלא יהיו בעלי קנאה ממש, אמנם לא ניקו ממנה לגמרי. כל שכן אם בעל אומנותו מצליח בה, שכבר כל אומן סני לחבריה (מדרש תהלים א). וכל שכן אם מצליח בה יותר ממנו. ואמנם לו ידעו ולו יבינו, כי אין אדם נוגע במוכן לחבירו אפילו כמלא נימא (יומא לח &), והכל כאשר לכל, מה' הוא כפי עצתו הנפלאה וחכמתו הבלתי נודעת, הנה לא היה להם טעם להצטער בטובת רעיהם כלל.

והוא מה שייעד לנו הנביא על הזמן העתיד, שלמען תהיה טובת ישראל שלמה, יקדים הקדוש ברוך הוא להסיר מלבבנו המדה המגונה הזאת, ואז לא יהיה צער לאחד בטובת האחר, וגם לא יצטרך המצליח להסתיר עצמו ודבריו מפני הקנאה. והוא מה שכתוב (ישעיה יא &) וסרה קנאת אפרים וצוררי יהודה יכרתו, אפרים לא יקנא את יהודה וגו'. הוא השלום והשלוה אשר למלאכי השרת, אשר כולם שמחים בעבודתם, איש איש על מקומו, ואין אחד מתקנא בחברו כלל, כי כולם יודעים האמת לאמיתו, ועלזים על הטוב אשר בידם ושמחים בחלקם.

ותראה כי אחות הקנאה היא החמדה והתאוה, הלא היא המיגעת לב האדם עד יום מותו, וכמאמרם ז"ל (קהלת רבה א &) אין אדם מת וחצי תאותו בידו. ואמנם עיקר התאוה פונה לשני ראשים: האחד, הוא הממון. והשני, הוא הכבוד. שניהם כאחד רעים מאד, וגורמים לאדם רעות רבות. הנה חמדת הממון היא האוסרת אותו במאסר העולם, ונותנת עבותות העמל והעסק על זרועותיו, כענין הכתוב (קהלת ה &) אוהב כסף לא ישבע כסף, היא המסירה אותו מן העבודה, כי הנה כמה תפלות נאבדות וכמה מצות נשכחות מפני רוב העסק ויגיעת המון הסחורה, כל שכן תלמוד תורה. וכבר אמרו ז"ל (עירובין נה &) לא מעבר לים היא באותם שהולכים מעבר לים בסחורה. וכן שנינו (אבות פ"ב &) לא כל המרבה בסחורה מחכים, היא המוסרת אותו לסכנות רבות, ומתשת את כחו ברוב הדאגה, אפילו אחרי השיגו הרבה. וכן שנינו (שם &) מרבה נכסים מרבה דאגה, היא המעברת פעמים רבות על מצות התורה, ואפילו על חוקות השכל הטבעיים.

יתרה עליה חמדת הכבוד, כי כבר היה אפשר שיכבוש האדם את יצרו על הממון ועל שאר ההנאות, אך הכבוד הוא הדוחק[132], כי אי אפשר לו לסבול ולראות את עצמו פחות מחבריו, ועל דבר זה נכשלו רבים ונאבדו. הנה ירבעם בן נבט לא נטרד מהעולם הבא אלא בעבור הכבוד, הוא מה שאמרו ז"ל (סנהדרין קב &) תפסו הקדוש ברוך הוא בבגדו ואמר לו חזור בך ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן, אמר לו מי בראש, אמר לו בן ישי בראש, אמר לו אי הכי לא בעינא. מי גרם לקרח שיאבד הוא וכל עדתו עמו, אלא מפני הכבוד, ומקרא מלא הוא (במדבר טז &) ובקשתם גם כהונה. וחכמים ז"ל (במדבר

- מאיר המסילה -

[132] עי' אור יחזקאל (אלול קה): כל חיי העולם הזה והנהגתו הוא רק בשביל רדיפת הכבוד וללא הכבוד היה מסתפק במועט וכו' וכ"ז הוא עוד בהעולם הזה מ"מ כיון שהכבוד הוא הנאה רוחנית עדיפה היא מכל העונגים על אחת כמה וכמה בעילם הבא עולם הנצח שכולו רוחניות כמה מעולה תהא התענוג הרוחני.

על אף שמחשבה זו היא מחשבת שטות היא ומה יעזור לו אי יגדל יותר מחבירו או לאו (אור יחזקאל מדות כה).

רבא יח &) הגידו לנו כי כל זה נמשך מפני שראה אליצפן בן עוזיאל נשיא, והיה רוצה להיות הוא נשיא במקומו.

הוא שגרם לפי דעת חכמינו ז"ל אל המרגלים שיוציאו דבה על הארץ, וגרמו מיתה להם ולכל דורם, מיראתם פן ימעט כבודם בכניסת הארץ, שלא יהיו הם נשיאים לישראל, ויעמדו אחרים במקומם[133].

על מה התחיל שאול לארוב אל דוד אלא מפני הכבוד" שנאמר (שמואל א יח &) ותענינה הנשים המשחקות ותאמרנה הכה שאול וגו', ויהי שאול עוין את דוד, מהיום ההוא והלאה.

מי גרם לו ליואב שימית את עמשא, אלא הכבוד שאמר לו דוד (שמואל ב יט &) אם לא שר צבא תהיה לפני כל הימים.

כללו של דבר, הכבוד הוא הדוחק את לב האדם יותר מכל התשוקות והחמדות שבעולם. ולולי זה כבר היה האדם מתרצה לאכול מה שיוכל, ללבוש מה שיכסה ערותו, ולשכון בבית שתסתירהו מן הפגעים, והיתה פרנסתו קלה עליו, ולא היה צריך להתיגע להעשיר כלל, אלא שלבלתי ראות עצמו שפל ופחות מרעיו, מכנים עצמו בעובי הקורה הזאת, ואין קץ לכל עמלו. על כן אמרו רבותינו ז"ל (אבות פ"ד &) הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם[134]. והזהירונו (שם פ"ו &) אל תבקש גדולה ואל תחמוד כבוד. כמה הם שמתענים ברעב, וישפילו את עצמם להתפרנס מן הצדקה, ולא יתעסקו במלאכה שלא תהיה מכובדת בעיניהם, מיראתם פן ימעט כבודם. היש לך הוללות גדול מזה. ויותר ירצו בבטלה המביאה לידי שעמום, ולידי זימה ולידי גזל ולידי כל גופי עברות, שלא להשפיל מעלתם ולהבזות כבודם המדומה.

ואמנם חכמינו ז"ל אשר הורונו והדריכונו תמיד בדרכי האמת אמרו (אבות פרק א &) אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות. ואמרו עוד (פסחים קיג &) פשוט נבילתא בשוקא ולא תימר גברא רבא אנא כהנא אנא. ואמרו עוד (בבא בתרא קי &) לעולם יעבוד אדם עבודה שהיא זרה לו ואל יצטרך לבריות.

כלל הדברים, הכבוד הוא מן המכשולות היותר גדולים אשר לאדם, ואי אפשר לו להיות עבד נאמן לקונו כל זמן שהוא חס על כבוד עצמו[135], כי על כל פנים יצטרך למעט בכבוד שמים מפני סכלותו. זה הוא מה שאמר דוד המלך עליו השלום (שמואל ב ו &) ונקלתי עוד מזאת, והייתי שפל בעיני. והכבוד האמיתי אינו אלא ידיעת התורה באמת, וכן אמרו ז"ל (אבות פ"ו &) אין כבוד אלא תורה, שנאמר (משלי ג &) כבוד חכמים ינחלו, וזולתה אינו אלא כבוד מדומה וכוזב הבל, ואין בו מועיל. וראוי הנקי להנקות ולהטהר ממנו טהרה גמורה, אז יצליח.

והנה כללתי עד הנה רבים מפרטי הנקיות, וזה בנין אב לכל שאר המצות והמדות כולם, (משלי א &) ישמע חכם ויוסיף לקח ונבון תחבולות יקנה.

- מאיר המסילה -

[133] עי' אור יחזקאל (מדות לד): כאן רואים כחן של מדות שאין לה חשבונות ומעקמת את השכל הישר. ועי' שם (עמוד רעב): בעת שהקב"ה נותן מקום לטעות אז כביכול נסתמים מעיני חכמה ואף דברים הנראים כפשוטים ומובנים אין בכח האדם להתמודד כנגדם.

[134] עי' אור יחזקאל מדות רמג: זה אינו רצון עצמי כי אין תאותו דוחקת אותו לכך נמצא שכל מעשיו מודרכים על ידי אחרים והרי זה מתפאר במה שאין בו שמחמת עצמו אינו זקוק לכך ורק מחמת אחרים וענין זה מוצי אאת האדם מן העולם.

[135] עי' עלי שור ח"ב רלג – בכל עניני עבודת ה' יש לנו עסק עם חיפוש כבוד או עם רגישות לכבוד. ואין זה שלא לשמה צדדי אלא זוהי הפרעה בעצסה עבודה.כל יתרת כבדו עצמו מגרעת בהכרח בכבדו שמים ואין מנוס מזה, וממש כל ענין עבודת ה' קשור בויתור האדם על כבוד עצמו.

והנה אינני יכול להכחיש שיש קצת טורח לאדם להגיע אל הנקיות הזה, אף על פי כן אומר אני, שאין צריך כל כך כמו שנראה לכאורה. והמחשבה בדבר הזה קשה מן המעשה, כי כאשר ישים האדם בלבו ויקבע ברצונו בקביעות להיות מבעלי המדה הטובה הזאת, הנה במעט הרגל שירגיל עצמו בזה, תשוב לו קלה הרבה יותר ממה שהיה יכול לחשוב, זה דבר שהנסיון יוכיח אמיתו.

פרק יב – בדרכי קנית הנקיות

הנה האמצעי האמיתי לקנות הנקיות הוא התמדת הקריאה בדברי חכמים ז״ל, אם בעניני ההלכות, ואם בעניני המוסרים. כי הנה אחר שכבר התאמת אצל האדם חובת הנקיות, והצורך בו אחר שכבר השיג הזהירות והזריזות, במה שנתעסק בדרכי קנייתם והתרחק ממפסידיהם, הנה לא ישארו לו עתה עכובים לקנות הנקיות, אלא ידיעת הדקדוקים אשר במצות, כדי שיוכל להזהר בכולם. ועל כן, הנה צריך לו בהכרח ידיעת ההלכות על בורים, לדעת ענפי המצות עד היכן הם מגיעים, וגם לפי שהשכחה מצויה בדברים הדקים האלה, הנה תצטרך לו התמדת הקריאה בספרים המבארים אלה הדקדוקים, למען חדש בשכלו זכירתם, ואז ודאי שיתעורר לקיימם.

וכן בענין המדות מוכרחת לו קריאת מאמרי המוסר לקדמונים או לאחרונים, כי פעמים רבות, אפילו אחר שיקבע האדם בעצמו להיות מן המדקדקים הנקיים, אפשר לו שיאשם בפרטים, מפני שלא הגיעה ידיעתו בהם, כי אין אדם נולד חכם, ואי אפשר לו לדעת את הכל. אך בקריאת הדברים, יתעורר במה שלא ידע, ויתבונן במה שלא השכיל מתחלה. ואפילו במה שלא ימצא בספרים עצמם, כי בהיות שכלו נעור על הדבר, הולך ומשגיח הוא על כל הצדדין, וממציא ענינים חדשים ממקור האמת.

ואמנם מפסידי המדה הזאת הנה הם כל מפסידי הזהירות, ונוסף עליהם חסרון הבקיאות בידיעת הדינים או המוסרים כמו שכתבתי. וכבר אמרו ז״ל (אבות פרק ב &) ולא עם הארץ חסיד, כי מי שלא ידע אי אפשר לו לעשות, וכן אמרו (קדושין מ &) תלמוד גדול שמביא לידי מעשה.

פרק יג – בביאור מדת הפרישות

הפרישות היא תחלת החסידות[צא]. ותראה שכל מה שביארנו עד עתה הוא מה שמצטרך אל האדם לשיהיה צדיק, ומכאן ולהלאה הוא לשיהיה חסיד. ונמצא הפרישות עם החסידות, הוא כמו הזהירות עם הזריזות, שזה בסור מרע וזה בעשה טוב. והנה כלל הפרישות הוא מה שאמרו ז״ל (יבמות כ &) קדש עצמך במותר לך. וזאת היא הוראתה של המלה עצמה ״פרישות״, רוצה לומר להיות פורש ומרחיק עצמו מן הדבר. והיינו שאוסר על עצמו דבר היתר. והכונה בזה לשלא יפגע באיסור עצמו. והענין שכל דבר שיוכל להולד ממנו גרמת רע, אף על פי שעכשיו אינו גורם לו, וכל שכן שאיננו רע ממש, ירחק ויפרוש ממנו.

והתבונן ותראה שיש כאן שלש מדרגות, יש האיסורים עצמם, ויש סייגותיהם, והם הגזרות והמשמרות שגזרו חכמינו ז״ל על כל ישראל, ויש ההרחקים שמוטל על כל פרוש ופרוש לעשות, להיות כונס בתוך שלו ובונה גדרים לעצמו, דהיינו להניח מן ההיתרים עצמם שלא נאסרו לכל ישראל, ולפרוש מהם כדי שיהיה מרוחק מן הרע הרחק גדול.

וא״ת מנין לנו להיות מוסיפים והולכים באיסורים, והרי חכמינו ז״ל אמרו (ירושלמי נדרים פט &) לא דייך מה שאסרה תורה שאתה בא לאסור עליך דברים אחרים, והרי מה שראו חכמינו ז״ל בחכמתם שצריך לאסור ולעשות משמרת [ו]כבר עשוהו, ומה שהניחו להיתר הוא מפני שראו היותו ראוי להיתר ולא לאיסור, ולמה נחדש עתה גזירות אשר לא ראו הם לגזור אותם. ועוד שאין גבול לדבר הזה, ונמצא אם כן האדם שומם ומעונה ולא נהנה מן העולם כלל, וחכמינו ז״ל אמרו (ירושלמי קדושין פד &) שעתיד אדם ליתן דין לפני המקום על כל מה שראו עיניו ולא רצה לאכול ממנו, אף על פי שהיה מותר לו והיה יכול. ואסמכוה אקרא (קהלת ב &) וכל אשר שאלו עיני לא אצלתי מהם.

התשובה היא כי הפרישות ודאי צריך ומוכרח, והזהירו עליו חכמינו ז״ל, הוא מה שאמרו (תורת כהנים &) קדושים תהיו, פרושים תהיו. עוד אמרו (תענית יא &) כל היושב בתענית נקרא קדוש קל וחומר מנזיר. עוד אמרו (פסיקתא &) צדיק אוכל לשבע נפשו, זה חזקיהו מלך יהודה. אמרו עליו ששתי אגודות של ירק וליטרא של בשר היו מעלין לפניו בכל יום, והיו ישראל מלעיגין ואומרים זה מלך. עוד אמרו (כתובות קד &) ברבינו הקדוש, שבשעת מיתתו [ש]זקף עשר אצבעותיו ואמר, גלוי וידוע לפניך שלא נהניתי מן העולם הזה אפילו באצבע קטנה שלי. עוד אמרו (תנד״א כו &) עד שאדם מתפלל על דברי תורה שיכנסו בתוך מעיו, יתפלל על אכילה ושתיה שלא יכנסו בתוך מעיו. הן כל אלה מאמרים מורים בפירוש צורך הפרישות והחובה בו.

אמנם על כל פנים צריכים אנו לתרץ המאמרים המורים הפך זה. אך הענין הוא, כי ודאי חילוקים רבים ועיקרים יש בדבר. יש פרישות שנצטוינו בו, ויש פרישות שהוזהרנו עליו לבלתי הכשל בו. והוא מה שאמר שלמה המלך עליו השלום (קהלת ז &) אל תהי צדיק הרבה[צב].

ונבאר עתה הפרישות הטוב, ונאמר כי הנה, אחר שהתבאר לנו היות כל עניני העולם נסיונות לאדם, וכמו שכתבנו כבר למעלה והוכחנוהו בראיות, והתאמת לנו גם כן רוב חולשת האדם, וקרבת דעתו אל הרעות. יתברר בהכרח, שכל מה שיוכל האדם להמלט מן הענינים האלה, ראוי שיעשהו, כדי שיהיה נשמר יותר מן הרעה אשר ברגליהם. כי הנה אין לך תענוג עולמי אשר לא ימשוך אחריו איזה חטא בעקבו. דרך משל, המאכל והמשתה, כשניקו מכל אסורי האכילה, הנה מותרים הם, אמנם מלוי הכרס מושך אחריו פריקת העול, ומשתה היין מושך אחריו הזנות ושאר דברים רעים. כל שכן שבהיות האדם מרגיל עצמו לשבוע מאכילה ושתיה, הנה אם פעם אחת יחסר לו רגילותו, יכאב לו, וירגיש מאד. ומפני זה נמצא הוא מכניס עצמו בתוקף עמל הסחורה, ויגיעת הקנין, לשתהיה שולחנו ערוכה כרצונו, ומשם נמשך אל העוול והגזל, ומשם אל השבועות וכל שאר החטאים הבאים אחר זה, ומסיר עצמו מן העבודה ומן התורה ומן התפלה. מה שהיה נפטר מכל זה אם מתחלתו לא משך עצמו בהנאות אלה.

וכענין זה אמרו בענין בן סורר ומורה (סנהדרין עב &) עמדה תורה על סוף דעתו וכו׳ [של בן סורר ומורה, שסוף מגמר נכסי אביו, ומבקש למודו ואינו מוצא, ויוצא לפרשת דרכים ומלסטם את הבריות]. וכן על ענין הזנות, אמרו (סוטה ב &) כל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין. ותראה כי זאת היא תחבולה גדולה לאדם למען הנצל מיצרו, כי כיון שבהיותו בעסק העבירה, קשה עליו לנצחו ולכבוש אותו, על כן צריך שעודנו רחוק ממנה, ישאיר עצמו רחוק, כי אז יהיה קשה ליצר לקרבו אליה.

הנה הבעילה עם אשתו מותרת, היא היתר גמור, אמנם כבר תקנו טבילה לבעלי קריין, שלא יהיו תלמידי חכמים מצויים אצל נשיהם כתרנגולים (ברכות כב ע״א), לפי שאף על פי שהמעשה עצמו מותר, אמנם כבר הוא מטביע בעצמו של אדם התאוה הזאת,

ומשם יכול להמשך אל האסור, וכמאמר רבותינו ז"ל (סוכה נב ע"ב) אבר קטן יש באדם משביעו רעב מרעיבו שבע. ולא עוד אלא שאפילו בשעה הראויה והעת ההגון, אמרו על רבי אליעזר (נדרים כ &) שהיה מגלה טפח ומכסה טפחים ודומה למי שכפאו שד, כדי שלא ליהנות אפלו בשעת הנאתו.

המלבושים והקשוטים לא הזהירה התורה על יפיים או על תבניתם, אלא שלא יהיה בהם כלאים ויהיה בהם ציצית, ואז כולם מותרים. אמנם מי לא ידע שמלבישת הפאר והרקמה תמשך הגאוה, וגם הזנות יגבל[צג] בה, מלבד הקנאה והתאוה והעושק הנמשכים מכל מה שהוא יקר על אדם להשיגו. וכבר אמרו ז"ל (בראשית רבה כב &) כיון שרואה היצר אדם שתולה בעקבו, ממשמש בגדיו ומסלסל בשערו, אומר זה שלי.

הטיול והדבור אם אינו בדבר אסור, ודאי דין תורה מותר הוא. אמנם כמה בטול תורה נמשך ממנו, כמה מן הלשון הרע, כמה מן השקרים, כמה מן הליצנות, ואומר (משלי י יט) ברוב דברים לא יחדל פשע.

כלל הדבר, כיון שכל עניני העולם אינם אלא סכנות עצומות, איך לא ישובח מי שירצה לימלט מהם ומי שירבה להרחיק מהם. זהו ענין הפרישות הטוב, שלא יקח מן העולם בשום שימוש שהוא משתמש ממנו, אלא מה שהוא מוכרח בו מפני הצורך אשר לו בטבעו אליו. הוא מה שהשתבח רבי במאמר שזכרתי, שלא נהנה מן העולם הזה אפילו באצבע קטנה, עם היותו נשיא ישראל ושולחנו שולחן מלכים, בהכרח ליקר נשיאותו, וכמאמרם ז"ל (ע"ז יא &) שני גוים בבטנך, זה רבי ואנטונינוס, שלא פסק מעל שלחנם לא חזרת ולא קשות ולא צנון לא בימות החמה ולא בימות הגשמים, וחזקיהו מלך יהודה כמו כן, ושאר המאמרים שזכרתי, כולם מקיימים ומורים שיש לאדם לפרוש מכל מה שהוא תענוג עולמי למען לא יפול בסכנתו.

ואם תשאל ותאמר, אם כן איפוא שזה דבר מצטרך ומוכרח, למה לא גזרו עליו החכמים, כמו שגזרו על הסייגות ותקנות שגזרו. הנה התשובה מבוארת ופשוטה, כי לא גזרו חכמים גזרה אלא אם כן רוב הציבור יכולים לעמוד בה, ואין רוב הצבור יכולים להיות חסידים, אבל די להם שיהיו צדיקים.

אך השרידים אשר בעם החפצים לזכות לקרבתו יתברך, ולזכות בזכותם לכל שאר ההמון הנתלה בם[צד], להם מגיע לקיים משנת חסידים, אשר לא יוכלו לקיים האחרים, הם הם סדרי הפרישות האלה, כי בזה בחר ה'. שכיון שאי אפשר לאומה שתהיה כולה שוה במעלה אחת, כי יש בעם מדרגות מדרגות, איש לפי שכלו. הנה לפחות יחידי סגולה ימצאו אשר יכינו את עצמם הכנה גמורה, ועל ידי המוכנים, יזכו גם הבלתי מוכנים אל אהבתו יתברך והשראת שכינתו. וכענין שדרשו ז"ל בארבעה מינים שבלולב (ויקרא רבה פ"ל סי' יב) יבואו אלה ויכפרו על אלה[136]. וכבר מצאנו לאליהו זכור לטוב, שאמר לרבי יהושע בן לוי במעשה דעולא בר קושב (ירושלמי תרומות פ"ח &) כשהשיבו ולא משנה היא, אף הוא אמר לו וכי משנת חסידים היא[צה].

אך הפרישות הרע הוא כדרך הסכלים, אשר לא די שאינם לוקחים מן העולם מה שאין להם הכרח בו, אלא שכבר ימנעו מעצמם גם את המוכרח, וייסרו גופם ביסורין

- מאיר המסילה -

[136] ז"ל: עץ עבות אלו ישראל מה הדס יש בו ריח ואין בו טעם כך ישראל יש בהם שיש בהם מעשים טובים ואין בהם תורה וערבי נחל אלו ישראל מה ערבה זו אין בה טעם ואין בה ריח כך הם ישראל יש בהם בני אדם שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים ומה הקב"ה עושה להם לאבדן אי אפשר אלא אמר הקב"ה יוקשרו כולם אגודה אחת והן מכפרין אלו על אלו ואם עשיתם כך אותה שעה אני מתעלה הה"ד (עמוס ט) הבונה בשמים מעלותיו ואימתי הוא מתעלה כשהן עשויין אגודה אחת שנאמר (שם) ואגודתו על ארץ יסדה לפיכך משה מזהיר לישראל ולקחתם לכם ביום הראשון:

ודברים זרים, אשר לא חפץ בהם ה׳ כלל. אלא אדרבא חכמים אמרו (תענית כב &) אסור לאדם שיסגף עצמו. ובענין הצדקה אמרו (ירושלמי סוף פאה &) כל מי שצריך לטול ואינו נוטל הרי זה שופך דמים. וכן אמרו (תענית כב &) לנפש חיה, נשמה שנתתי בך החיה אותה. ואמרו (שם יא &) כל היושב בתענית נקרא חוטא. והעמידוה בדלא מצי מצער נפשה. והלל היה אומר (משלי יא &) גומל נפשו איש חסד, על אכילת הבוקר, והיה רוחץ פניו וידיו לכבוד קונו קל וחומר מדיוקנאות המלכים (ויקרא רבה פל״ד סי׳ ג״ז).

הרי לך הכלל האמיתי, שכל מה שאינו מוכרח לאדם בעניני העולם הזה, ראוי לו שיפרוש מהם. וכל מה שהוא מוכרח לו, מאיזה טעם שיהיה, כיון שהוא מוכרח לו, אם הוא פורש ממנו, הרי זה חוטא.

הנה זה כלל נאמן. אך משפט הפרטים, על פי הכלל הזה אינו מסור אלא אל שקול הדעת, ולפי שכלו יהולל איש, כי אי אפשר לקבץ כל הפרטים כי רבים הם, ואין שכל האדם יכול להקיף על כולם אלא דבר דבר בעתו.

פרק יד – בחלקי הפרישות

חלקי הפרישות הראשיים שלשה. כי הנה יש פרישות בהנאות, פרישות בדינים, פרישות במנהגים.

הפרישות בהנאות, הוא מה שהזכרנו בפרק הקודם, דהיינו שלא לקחת מדברי העולם אלא מה שהצורך יכריח. ודבר זה יקיף על כל מה שהוא תענוג לאחד מן החושים, והיינו במאכלות, בבעילות, במלבושים, בטיולים, בשמועות, וכל כיוצא בזה. רק בימים שהעונג בהם מצוה.

והפרישות בדינים, הוא להחמיר בהם, תמיד״,צ״ח לחוש אפילו לדברי יחיד במחלוקת, אם טעמו נראה, אפילו שאין הלכה כמותו, ובתנאי שלא יהיה חומרו קולו. ולהחמיר בספיקות, אפילו במקום שאפשר להקל בהם. וכבר ביארו לנו חכמינו ז״ל מאמר יחזקאל (חולין לז ע״ב) הנה נפשי לא מטומאה (יחזקאל ד יד), שלא אכלתי מבהמה שהורה בה חכם, ולא אכלתי מבשר כוס כוס. והנה כל זה מותר הוא מן הדין ודאי, אלא איהו דאחמיר אנפשיה. וכבר זכרתי למעלה, שאין ללמוד ממה שהותר על כל ישראל לפרושים, שיש להם להרחיק מן הכיעור ומן הדומה לו ומן הדומה לדומה.

וכן אמר מר עוקבא (חולין קה &) אנא בהאי מילתא חלא בר חמרא, לגבי אבא דאילו אבא כד אכל בשרא האידנא, לא הוה אכל גבינה עד למחר כי השתא. ואנא בהאי סעודתא לא אכילנא בסעודתא אחריתי אכילנא. ובודאי שאין פסק ההלכה כמו שהיה אביו עושה, שאם לא כן לא היה מר עוקבא עושה נגד זה, אלא שאביו מחמיר היה בפרישותו, ולכך היה מר עוקבא קורא עצמו ״חלא בר חמרא״, לפי שלא היה פרוש כל כך כמוהו.

והפרישות במנהגים הוא התבודדות וההבדל מן החברה המדינית, לפנות לבו אל העבודה וההתבוננות בה כראוי. ובתנאי שלא יטה גם בזה אל הקצה האחר, שכבר אמרו ז״ל (כתובות יז &) לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות. וכן אמרו (מכות י &) חרב אל הבדים ונואלו, חרב על שונאיהם של תלמידי חכמים שיושבים בד בבד ועוסקים בתורה. אלא יתחבר האדם עם הטובים, זמן מה שמצטרך לו ללמודו או לפרנסתו, ויתבודד אחר כך להדבק באלהיו ולהשיג דרכי היושר והעבודה האמיתית. ובכלל זה למעט בדיבורו, וליזהר מן השיחה בטלה, ושלא להסתכל חוץ מארבע אמותיו, וכל כיוצא בזה מן הענינים שהאדם מרגיל את עצמו בהם, עד שנשארים לו בטבע אל תנועותיו.

והנה שלשת החלקים האלה, אף על פי שאמרתים לך בכללים קצרים, הנך רואה שהם כוללים פעולות רבות מפעולות האדם, וכבר אמרתי לך שהפרטים אי אפשר למסור כי אם לשיקול הדעת להיישיר אותם על יושר הכלל ואמיתו.

@

פרק טו – בדרכי קנית הפרישות

הנה הדרך המובחר לקנות את הפרישות, הוא שיסתכל האדם בגריעות תענוגות העולם הזה ופחיתותם מצד עצמם, והרעות הגדולות שקרובות להולד מהם. כי הנה מה שמטה הטבע אל התענוגות האלה עד שיצטרך כל כך כח ותחבולות להפרישו מהם הוא פיתוי העינים הנפתים במראה הדברים אשר הוא טוב וערב לכאורה הוא הפיתוי שגרם לחטא הראשון שיעשה כעדות הכתוב (בראשית ג &) ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים וגו׳ ותקח מפריו ותאכל אבל כשיתברר אל האדם היות הטוב ההוא כוזב לגמרי מדומה ובלי שום התמדה נכונה והרע בו אמיתי או קרוב להולד ממנו באמת ודאי שימאס בו ולא ירצהו כלל על כן זהו כל הלימוד שצריך שילמד האדם את שכלו להכיר בחולשת התענוגים האלה ושקרם[137] עד שמאליו ימאס בם ולא יקשה בעיניו לשלחם מאתו

הנה תענוג המאכל הוא היותר מוחש ומורגש היש דבר אבד ונפסד יותר ממנו שהרי אין שיעורו אלא כשיעור בית הבליעה כיון שיצא ממנה וירד בבני המעים אבד זכרו ונשכח כאילו לא היה וכך יהיה שבע אם אכל ברבורים אבוסים כמו אם אכל לחם קיבר אם אכל ממנו כדי שביעה כל שכן אם ישים אל לבו החלאים הרבים שיכולים לבוא עליו מחמת אכילתו ולפחות הכובד שמגיעהו אחר האכילה והעשנים המהבילים את שכלו הנה על כל אלה ודאי שלא יחפוץ אדם בדבר הזה כיון שטובתו אינה טובה ורעתו רעה

ושאר כל ההנאות שבעולם כמו כן אילו יתבונן בהם יראה שאפילו הטוב המדומה שבהם איננו אלא לזמן מועט והרע שיכול להולד מהם קשה וארוך עד שלא יאות לשום בעל שכל לשום עצמו בסכנות הרעות על רוח הטוב המועט ההוא וזה פשוט וכשירגיל את עצמו ויתמיד בעיונו על האמת הזאת הנה מעט מעט יצא חפשי ממאסר הסכלות אשר [חשך] החומר אוסר אותו בו ולא יתפתה מפתויי ההנאות הכוזבות כלל אז ימאס בהן וידע שאין לו לקחת מן העולם אלא ההכרחי וכמו שכתבתי

והנה כמו שההתבונן על זה הדבר גורם קנית הפרישות כך סכלותו מפסיד אותו וההתמדה בין השרים ואנשי הגדולות הרודפים אחר הכבוד ומרבים ההבל כי בראותו את היקר ההוא והגדולה ההיא אי אפשר שלא תתעורר תאותו בו לחמוד אותם ואפילו לא יניח את יצרו שינצח אותו על כל פנים מידי מלחמה לא ימלט והנה הוא בסכנה וכענין זה אמר שלמה (קהלת ז &) טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה ויקר מן הכל הוא ההתבודדות כי כמו שמסיר מעיניו עניני העולם כן מעביר חמדתם מלבו וכבר הזכיר דוד המלך עליו השלום בשבח ההתבודדות ואמר (תהלים נה &) מי יתן לי אבר כיונה וגו׳ הנה ארחיק נדוד אלין במדבר סלה והנביאים אליהו ואלישע מצאנו היותם מיחדים מקומם אל ההרים מפני התבודדותם והחכמים החסידים הראשונים ז״ל הלכו בעקבותיהם כי מצאו להם זה האמצעי היותר מוכן לקנות שלימות הפרישות למען אשר לא יביאום הבלי חבירים להבל גם הם כמותם וממה שצריך ליזהר בקניית הפרישות הוא שלא ירצה

- מאיר המסילה -

[137] עי׳ שפתי חיים (מידות ועבודת ה׳ ח״א קג): בשם הסבא מקלם, אמת הוא סכין חדה שחותכת את הרצונות כלומר כל רצונות האדם בנויים על שקר ואשליות ללא טעם וערך אמיתי ואמת היא הסכין שחותכת רצונו אלו וזאת ע״י ההתבוננות מה הם הערכים האמיתיים.